

ნესტან სულავა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტე-
ტი, თბილისი
nestansulava@rambler.ru

ნანა გონჯილაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტე-
ტი, თბილისი
nanagonjilashvili@yahoo.com

საკვანძო სიტყვები: ივანე ჯავახიშვილი, სასულიერო და სამოქალაქო
მწერლობა, ტერმინოლოგია, ჟანრი, თხრობის სტილი.

ივანე ჯავახიშვილი ძველი ქართული მწერლობის კლასიფიკაციისა და თხრობის სტილის შესახებ

ივ. ჯავახიშვილის „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“, რომელიც პირველად 1916 წელს გამოქვეყნდა, სამეცნიერო ლიტერატურაში, ძირითადად, მიჩნეულია წყაროთმცოდნეობით-ისტორიოგრაფიული ხასიათის ნაშრომად, ხოლო მასში შემავალი ნარკვევები ქართული წყაროთმცოდნეობისა და ისტორიოგრაფიის მეცნიერული საფუძველია. სავსებით მართებულია ისიც, რომ აღნიშნულ ნაშრომში წარმოდგენილია ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის ანალიზი და, ასევე, შუა საუკუნეების ქართული საისტორიო აზროვნების განვითარება. შევნიშნავთ, რომ ივ. ჯავახიშვილის მონოგრაფიის სახელწოდებასა და მასში გაერთიანებულ ნარკვევებში შესწავლა-განხილვის საგნად წარმოდგენილია საისტორიო მწერლობა, რომელიც გულისხმობს ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებისა და ისტორიის კვლევასაც, კ. კეკელიძის ფუნდამენტურ ნაშრომებში სათანადოდაა დასაბუთებული და დღემდე ურყევ ჭეშმარიტებადაა აღიარებული. ამიტომაც წინამდებარე ნაშრომში ქართული საისტორიო მწერლობის ნაცვლად ქართულ მწერლობას მოვიხმობთ, რომელიც უფრო მრავლისმომცველია, ვიდრე ცალკე საისტორიო მწერლობა ან ცალკე მხატვრული ლიტერატურა.

მონოგრაფია – „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ – ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი და მეტად ფასეულია ლიტერატურათ-

მცოდნეობის თვალსაზრისით. ივ. ჯავახიშვილი თხზულებათა გამოწვლილვითი შესწავლის საფუძველზე გამოყოფს შუა საუკუნეების ქართულ ლიტერატურაში შემუშავებულ ცნებებსა და ტერმინებს, რომლებიც ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების წარმატების მაჩვენებელია. რ. სირაძე ტერმინის – „სახისმეტყველება“ – შესახებ წერს: „საუკუნეების მანძილზე ჩვენი მწერლობისა თუ თეორიული აზროვნების განვითარების კვალობაზე არაერთი ტერმინი მკვიდრდებოდა, ვითარცა ჭეშმარიტი მონაპოვარი და თანაც დასტური წარსულში ქართული აზროვნების წარმატებისა. შემდგომში, როგორც ცნობილია, სხვადასხვა გარემოებათა გამო ბევრი მათგანი დავიწყებას მიეცა. ხოლო როცა აზროვნების განვითარებამ კვლავ მოითხოვა და ჩვენ დაგვჭირდა იგივე ცნებების აღნიშვნა, ხელთ აღარ აღმოგვაჩნდა, თუ აღარ ვიცოდით ჩვენივე სიბრძნე გამოუჩენელი და საუნჯე დაფარული“ (სირაძე 1975: 8).

რ. სირაძის ზემომოხმობილი სიტყვები სავსებით ესადაგება ივ. ჯავახიშვილის მიერ „ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში“ თავჩენილ და გამოყოფილ ცნება-ტერმინთა უმრავლესობას, რომლებიც დღეს მივიწყებულია და მათ ნაცვლად სხვა ენებიდან შემოსული ტერმინები დამკვიდრდა (ახლო წარსულში, უმეტესწილად, კალკირებული რუსული ტერმინები, თანამედროვე ეტაპზე – ინგლისური). აღნიშნული ვითარება ქართული მწერლობის მრავალსაუკუნოვან ცოდნასა და გამოცდილებას, თუ შესაძლებელია ითქვას, არ ითვალისწინებს და კიდევ უარყოფს. ვფიქრობთ, ამ თვალსაზრისით, მეცნიერული კვლევის თანამედროვე ეტაპზე მნიშვნელოვანი და მიზანშეწონილი უნდა იყოს ენის უძველესი ტრადიციების გათვალისწინება, განსაკუთრებით, ტერმინოლოგიისა და ცნებათმეტყველების დაზუსტება-განახლება. ივ. ჯავახიშვილის კვლევა-ძიებანი ამ თვალსაზრისით უძვირფასეს მასალას იძლევა, რაც წინამდებარე ნაშრომის მთავარი განსახილველი საკითხია.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ივ. ჯავახიშვილამდე ცნება-ტერმინთა კვლევა-ძიებისა და დადგენის თვალსაზრისით, რომლებიც IV-XVIII საუკუნეების ქართული მწერლობის ძეგლებს მოიცავს, ძალიან ცოტა რამ იყო გაკეთებული. ამიტომაც ფასდაუდებელია ივანე ჯავახიშვილის წვლილი ქართული თეორიული აზროვნების და, საზოგადოდ, ლიტერატურათმცოდნეობისათვის. ამ ტერმინთა შესახებ ივანე ჯავახიშვილი ძირითადად მსჯელობს „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის“ შესავალში, სადაც თავმოყრილია

ცნება-ტერმინთა ისტორია და განსაზღვრულია მათი მნიშვნელობები; აგრეთვე, სხვადასხვა თხზულებათა და ავტორთა შესახებ სტატიებში, რომელთაგან გამოირჩევა ეფრემ მცირისა და ნიკოლოზ გულაბერის-მისადმი მიძღვნილი სტატიები.

ივ. ჯავახიშვილის ზემოაღნიშნული მონოგრაფია შესავლით იწყება, რომელსაც ეპიგრაფად წამძღვარებული აქვს გიორგი მთაწმინდელის სიტყვები: „აღვჭერია... რამ იგი ვისწავეთ... თვთ მებრ მათ საქმეთაგან რომელნი იგი დუმილით წამებენ და ჳმამალად ქადაგებენ ღვაწლთა და შრომათა მათთა“ (ჯავახიშვილი 1977: 25). მოხმობილი ციტატა გამოხატავს თავად ივ. ჯავახიშვილის მუშაკობის მიზანსა და საზრისს ძველ ქართველ შემოქმედთა თვალსაზრისებისა და მსოფლმხედველობის, მათი თვალსაჩინო ნაღვაწ-ნაშრომთა მნიშვნელობა-მნიშვნელოვნების წარმოსაჩენად და მივიწყებულის გამოსამზეურებლად.

ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს, რომ იმ პერიოდში (მეცნიერი თავისი მოღვაწეობის ეპოქასა და მის წინაპერიოდს გულისხმობს) ქართულ საისტორიო წყაროთა (ქართული საეკლესიო და საერო თხზულებების) ჯეროვან შესწავლას დიდ ყურადღებას არ უთმობდნენ და, შესაბამისად, ბევრი რამ არსებითი (საეკლესიო და სამოქალაქო ისტორია, ქართული საზოგადოებრივი აზრის განვითარება და ა.შ.) გამოსარკვევი იყო. „სამწუხაროა, რომ ჩვენში სრულებით შეგნებული არა აქვთ და არცა ჰქონდათ, რომ თვითოეული ძველი საისტორიო თხზულების განხილვის დროს მკვლევარს მარტო თანამედროვეობა – კი არ უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული, არამედ მისი პიროვნებაც, განათლება, აზროვნება და მედასეობა, მისი წყაროების თვისება, ჟამთააღმწერელის წერის წესი და მეთოდები“ (ჯავახიშვილი 1977: 25), – წერს ივ. ჯავახიშვილი და თავად ცდილობდა ამ ხარვეზის ამოვსებას, რასაც წარმატებით ახორციელებდა თავისი მეცნიერული მოღვაწეობით. ფაქტობრივად, ამ სიტყვებში მეცნიერის საკვლევი თემატიკაცაა განსაზღვრული.

იმთავითვე უნდა აღინიშნოს, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის თხრობაზე დაყრდნობით ივ. ჯავახიშვილმა ძველი ქართული ლიტერატურა ორ მიმართულებად დაყო, საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ, რომლებიც შემდგომ ეტაპზე სამეცნიერო ლიტერატურაში სასულიერო და საერო მწერლობად მოიხსენიება და დღემდე ამ სახელწოდებითაა წარმოდგენილი. ყურადსაღებია ივ. ჯავახიშვილის ის შეხედულებაც, რომლის თანახმად, სამოქალაქო (საერო) ისტორიის თხზუ-

ლებათა ჭეშმარიტი ღირსება-მნიშვნელობის გათვალისწინება საეკლესიო საისტორიო თხზულებების სათანადო შესწავლის გარეშე შეუძლებელია.

ივ. ჯავახიშვილის სავესებით მართებული აზრით, ძველ ქართულ მწერლობაში სხვადასხვა ტიპის, ჟანრის თხზულებები მოიპოვება და მათთვის შესატყვისი სახელდებები არსებობს. სწორედ ივ. ჯავახიშვილის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა ჟანრებისათვის ტერმინთა შერჩევა-გამოყოფა და შემუშავება. იგი უძველეს ჟანრად მიიჩნევს „მარტვილობას“, რომელიც, მისივე თქმით, წარმომდგარია ბერძნული სიტყვიდან „მარტვოს“, ხოლო მისი ქართული შესატყვისია „წამება“. მეცნიერი ამავე პერიოდში მიიჩნევს ტერმინს – „ცხორება“ – ხმარებას. მისი თქმით, „შემდეგ ცხორება (ცხორება და ცხოვრება) ძველ ქართულ მწერლობაში საისტორიო თხზულებათა საზოგადო სახელად იქცა და სამოქალაქო ისტორიის ძეგლების აღსანიშნავადაც იხმარებოდა...“ (ჯავახიშვილი 1977: 28). აღნიშნული მოსაზრების განსამტკიცებლად ივ. ჯავახიშვილი იმოწმებს ბერძნული საისტორიო წყაროს „მარტივად“ სახელდებას – „ცხორება ბერძენთა“, ასევე – „ცხორება სომხითისა“ და „ცხორება სპარსთა“. მოგვიანებით „ცხოვრების“ ნაცვლად, მეცნიერის დაკვირვებით, ტერმინი „ისტორია“ გაჩნდა (დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთან), ასევე – „ისტორიათა-აღმწერლობა“ (ისტორიოგრაფია), თუმცა ქართულ მწერლობაში ის ვერ „შეუთვისებიათ“ და ამიტომაც არსად ჩანს.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ივ. ჯავახიშვილის მიერ ტერმინთა ეს კლასიფიკაცია საყოველთაოდ აღიარეს და ამგვარადვე დამკვიდრდა სამეცნიერო ლიტერატურაში. დღესაც აღნიშნული ტერმინები სავსებით ბუნებრივად და ლოგიკურად აღიქმება, თითქოს ისინი უხსოვარი დროიდანვე ამგვარად იწოდებოდა; ბევრმა არც კი იცის, რომ მათი გამოყოფა და შემოღება ივ. ჯავახიშვილის სახელს უკავშირდება, მისი დამსახურებაა.

ძველ ქართულ მწერლობაში შემუშავებულ მრავალრიცხოვან ტერმინთა საღარო-„ლექსიკონში“ ივ. ჯავახიშვილი ყურადღებას ამახვილებს საისტორიო ნაწარმოებთა კიდევ ერთ ტერმინზე – „მატიანე“ („ძველი მატიაჲ ქართლისა“, „წმინდათა მატიაჲნი“). აღნიშნულთან დაკავშირებით მეცნიერი განიხილავს ეფრემ მცირის სიტყვებს და დაასკვნის, რომ „ძველად ამ სახელით დაბალხარისხოვანი, მხოლოდ მოვლენათა მარტივად აღმწერსხველი საისტორიო თხზუ-

ლებები იწოდებოდა. ხოლო ასეთი სახელები, როგორც „მატიანე მოსახსენებელი სულთა“, „მატიანენი საადაპონი“ გვაფიქრებინებენ, რომ „მატიანეს“ სიის მსგავსად შედგენილს, საისტორიო ცნობების მარტივად აღმწერს ნაწარმოებს ეძახდნენ“ (ჯავახიშვილი 1977: 28). აქვე ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს, რომ ისტორიისა და ჟამთააღმწერლობის აღსანიშნავად „მატიანეს“ „საზოგადო შემკრებლობითი“ დანიშნულებით მხოლოდ ვახუშტი ბატონიშვილი იყენებს. შემდგომში სწორედ ამ გააზრებით დამკვიდრდა ტერმინი „მატიანე“.

ივ. ჯავახიშვილი უყურადღებოდ არ ტოვებს არც ერთ ტერმინს, რომელიც ძველ ქართულ მწერლობაში ერთხელ მაინც მოიხსენიება, თუმც კი ქართულ სააზროვნო სივრცეში არ დამკვიდრებულა. ამის მაგალითად შესაძლებელია, დავასახელოთ „ხრონოგრაფი“, რომელსაც, ივ. ჯავახიშვილის თქმით, მხოლოდ ეფრემ მცირე ასახელებს ბერძნულ თხზულებასთან დაკავშირებით. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, შესაძლოა, ამ ტერმინს მხოლოდ ბერძნული თხზულებისათვის (ხრონოგრაფის) იყენებდნენ და ამიტომაც არ ჩანს მისი გამოყენების შემთხვევები ქართულ წყაროებში. ბერძნულად IV-VI საუკუნეებში შეიქმნა და ჩამოყალიბდა საისტორიო მწერლობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მიმართულება „ქრონოგრაფია“, რომელიც ისტორიისა და საეკლესიო ისტორიისაგან განსხვავდებოდა; როგორც სიმონ ყაუხჩიშვილმა განმარტა, მისი მიზანი იყო მსოფლიო ისტორიის ასახვა დასაბამითგან ქრონოგრაფოსის დრომდე, რომელშიც ქრისტიანობამდეელი პერიოდის ისტორია მისი გავრცელების პირველ საუკუნეებამდე ბიბლიური წიგნების მიხედვითაა გადმოცემული, ხოლო შემდგომში პერიოდის ისტორიას კი გადმოგვცემს საუკუნეების მიხედვით ადგილობრივი საარქივო მასალებისა და საქრონიკო ცნობების საფუძველზე. ქრონოგრაფს მსოფლიო ისტორია, კაცობრიობის ისტორია უნდა აღეწერა ქრისტიანული რელიგიის თვალსაზრისით, რათა საზოგადოება ქრისტიანული ცნობიერების კვალობაზე აღზრდილიყო. ქრონოგრაფოსი სასულიერო პირი იყო, რომელიც მონასტერში მოღვაწეობდა და თავის საისტორიო თხზულებას ყველასათვის მისაწვდომ, ხალხურ ენაზე წერდა, რადგან იგი თავისი მკითხველის დონეს ითვალისწინებდა (ყაუხჩიშვილი 1973: 88-89). ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ IX საუკუნის ბიზანტიელი ბერისა და ისტორიკოსის, გიორგი ამარტოლის, ამ სახელწოდების მქონე საისტორიო თხზულება, რომელიც გადმოგვცემს მსოფლიოს ისტორიას, სამყაროს შექმნიდან 842 წლამდე და აღწერს ისტორიულ მოვლენებსა და ეპო-

ქის საზოგადოებრივ-კულტურულ ცხოვრებას, ქართულად თარგმნილია არსენ იყალთოელის მიერ. შევნიშნავთ, რომ გიორგი ამარტოლის თხზულების გარდა, ქართული ხელნაწერებიდან ტერმინ „ხრონოგრაფის“ გამოყენება დასტურდება პოლიევქტოს კარბელაშვილის მიერ 1886 წელს შედგენილ დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტრის ძველი ხელნაწერების კატალოგში, რომელშიც დასახელებული იყო 734-გვერდიანი „ხრონოგრაფი“. ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, „ხრონოგრაფს“ ტერმინი „ჟამთააღმწერლობა“ შეესაბამება (XIV საუკუნის ისტორიკოსთან), ხოლო შემდგენელს – ჟამთააღმწერელი. ივ. ჯავახიშვილი განმარტავს, რომ ორივე ტერმინი – „ჟამთააღმწერლობა“ და „ჟამთააღმწერელი“ – ძველად უფრო ფართო – ისტორიისა და ისტორიკოსის – მნიშვნელობით გამოიყენებოდა.

ჟანრობრივი კლასიფიკაციის თვალსაზრისით ივ. ჯავახიშვილი გამოყოფს ტერმინს – „ჰამბავი“ (დასახელებულია ეფრემ მცირესთან საისტორიო თხზულებების სიაში, ასევე – ლეონტი მროველთან), რომელიც ძველ ქართულ მწერლობაში იშვიათად იხმარება, იგი აღორძინების ხანაშიც გვხვდება, მაგ., პაპუნა ორბელიანის „ამბავნი ქართლისანი“. აქვე მეცნიერი ჟანრთან დაკავშირებულ სხვა სპეციფიკურ ტერმინებსაც გვაწვდის, კერძოდ, ტერმინს – „მოთხრობა“ (ეფრემ მცირესთან – „საეკლესიო მოთხრობა“) და „შესხმა-მოთხრობა“ (თამარ მეფის ისტორიკოსთან დამოწმებულია იოანე ჭიმჭიმელის ამ სახელწოდების თხზულება). ივ. ჯავახიშვილი არკვევს და განმარტავს აღნიშნულ ტერმინთა შინაარსსა და მნიშვნელობას და დასძენს, რომ „მოთხრობა“ რთული და გრძელი აღწერილობისათვის გამოიყენებოდა, ხოლო „მოთხრობა-შესხმა“ გარკვეული ამბის „მარტივ, მოკლე აღწერას“ ეწოდებოდა. ვფიქრობთ, რომ ეს უკანასკნელი გულისხმობს კომენტარულ ტექსტებს, თვით ტერმინს, კიმენს, მეტაფრასთან ერთად, ივ. ჯავახიშვილი ეფრემ მცირისადმი მიძღვნილ სტატიაში ახსენებს, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი. თუმცა, ტერმინები „კიმენი“ და „მეტაფრასი“/„მეტაფრასტი“ უფრო კორნელი კეკელიძის კვლევა-ძიებითაა გზით დამკვიდრდა ქართულ სამეცნიერო სივრცეში. ამავე რიგის („მოთხრობა“, „მოთხრობა-შესხმა“) კიდევ ერთი ტერმინი დაიძებნა, კერძოდ, „ხსოვნა-მოთხრობანი“ (ვახუშტი ბატონიშვილთან), რომელიც საქართველოს ისტორიის შესასწავლ საისტორიო წყაროდ იყო ვარგისი. ტერმინთა მნიშვნელობების გაანალიზება-განხილვის შედეგად ივანე ჯავახიშვილი მიდის შემდეგ დასკვნამდე: „...უფრო ხშირად „თხრობა“ და „მოთხრობა“ ქართულ საისტორიო მწერლობაში

თვით აღწერას, ამბავის გარდმოცემას ეწოდებოდა და ამის გამო „თხრობანი“ და „მოთხრობანი“ ყოველი საისტორიო თხზულების შინაგანს შემადგენლობას ეკუთვნოდნენ“ (ჯავახიშვილი 1977: 29-30). შემდგომში ამ ტერმინთა შინაარსი გაფართოვდა, თანამედროვე ლიტმცოდნეობაში „თხრობა“ ლათინურიდან მომდინარე ტერმინით – „ნარატოლოგიით“ შეიცვალა, ხოლო „მოთხრობა“ თემატური მრავალფეროვნებით (ისტორიული, საყოფაცხოვრებო, სოციალური, სათავგადასავლო და ა. შ.) დაიტვირთა. რაც შეეხება „ქორონიკონებს“ (ვახუშტი ბატონიშვილთან იხსენიება), მეცნიერი ფიქრობს, რომ აქ მატიანეები, კვინკლოსები და ქორონოლოგიური მინაწერები იგულისხმება. „ქორონიკონი“, როგორც ცნობილია, ქრისტიანულ სამყაროში მე-6 საუკუნიდან შემოღებულ წელთაღრიცხვას ეწოდება, ხოლო თანამედროვე ეტაპზე „ქრონიკა“ პოლისემიურია და უცხო სიტყვათა ლექსიკონში ამგვარად განიმარტება: „ქრონიკა [ბერძ. *chronikos* დროსთან დაკავშირებული] – 1. მიმდინარე ცხოვრების ამსახველი ცნობების, ახალი ამბების განყოფილება (გაზეთში, ჟურნალში...). 2. დოკუმენტური კინოფილმი (ჩვეულებრივ, მოკლემეტრაჟიანი), რომელშიც ასახულია მიმდინარე საზოგადოებრივი ცხოვრების რაიმე მოვლენები, ამბები. 3. (ისტ.). საზოგადოებრივი მოვლენების, ამბების ქორონოლოგიური აღწერა; მატიანე. 4. ლიტერატურული ნაწარმოები, რომელშიც გადმოცემულია რაიმე საზოგადოებრივი ან ოჯახური ამბების ისტორია“ (უცხო სიტყვათა ლექსიკონი – <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=3&t=43738>).

როგორც ყოველივე ზემოაღნიშნულის განხილვის საფუძველზე ირკვევა, ივ. ჯავახიშვილი ძველ ქართულ მწერლობაში ჟანრობრივი თვალსაზრისით გამოყოფს შემდეგ ტერმინებს: *მარტვილობა/წამება*, *ცხოვრება*, *ცხოვრება (ისტორია)*, *ისტორიათა-აღმწერლობა*, *მატიანე*, *ხრონოგრაფი*, *ჟამთააღმწერლობა/ჟამთააღმწერელი*, *ჰამბავი*, *თხრობა/მოთხრობა*, *შესხმა-მითხრობა*, *ხსოვნა-მოთხრობანი*, *ქორონიკონები*. დასახელებულთაგან ბევრი ტერმინი განახლდა და ახალი დატვირთვით იხმარება, ზოგიერთის სემანტიკური ველი გაფართოვდა ან მცირედით შეიცვალა, ნაწილი კი დავიწყებას მიეცა.

ამდენად, ივ. ჯავახიშვილის მიერ მოძიებულ და შესწავლილ ჟანრის გამომხატველ ტერმინთა მრავალრიცხოვნება და მრავალფეროვნება კიდევ ერთხელ მოწმობს ქართული მწერლობის თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების დონესა და მიღწევებს, რაც თანამედროვე ცნებათმეტყველებისათვის უდავოდ გასათვალისწინებელია.

ივ. ჯავახიშვილის მიერ ძველი ქართული მწერლობის მონოგრაფიულად შესწავლამ, თხზულებათა ჟანრობრივ კლასიფიკაციაში შემავალ ტერმინთა გარდა, სხვა მრავალი პრობლემატიკა და მასთან დაკავშირებული ცნება-ტერმინები წარმოაჩინა. ჩვენი საკვლევი თემისათვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ნაწარმოებთა შექმნასთან, თარგმნასთან, მათს სტილთან, თხრობის მეთოდუკასთან და ავტორებთან დაკავშირებული მთელი რიგი საკითხები. ძველი ქართული თხზულებების საფუძვლიანი ანალიზის ფონზე ივ. ჯავახიშვილმა გამოკვეთა ჩვენს მწერლობაში შემუშავებული ლიტერატურულ-თეორიული აზროვნების მნიშვნელოვანი საკითხები; უპირველეს ყოვლისა, ნაწარმოებთა ქმნადობის პროცესთან დაკავშირებული პრობლემატიკა. აღნიშნულთან დაკავშირებით, მეცნიერმა ჩამოაყალიბა დასკვნა: „ქართულ საისტორიო მწერლობაში გარკვეული, მტკიცე თეორიული მოძღვრება ყოფილა, თუ როგორ და რა გზით უნდა დაწერილიყო კარგი და სამაგალითო საისტორიო თხზულება“ (ჯავახიშვილი 1977: 31).

ივ. ჯავახიშვილის მიერ სიღრმისეულად შესწავლილი პრობლემატიკიდან ჩვენთვის საყურადღებოა თხზულებათა ავტორების „წერის წესი და მეთოდები“. როგორც ირკვევა, სასულიერო და საისტორიო მწერლობაში გამოიყენებოდა ჭეშმარიტებისმეტყველების მეთოდი, რაც თვალთხილულის, კონკრეტულად – *თვალთახილულის*, *თვალთხილულის* და თავად ამბის *თვალთ მხილველის*, *თვთმხილველის*, *თანადახუდომილის*, *თანადამხუდარის* მიერ აღწერას გულისხმობს. აღნიშნულს ზედმიწევნით გადმოცემს ჟამთააღმწერლის სიტყვები: „ჟამთააღმწერელობა ჭეშმარიტების მეტყუელება არს, არა თვალახმა ვისიმე“ (ქართლის ცხოვრება 1959: 199). ამბის დამაჯერებლობისათვის ძალზე მნიშვნელოვანი იყო მთხრობლის/მთხრობელთა სიბრძნისა და გონიერების, მათი ღირსებების უეჭველობა, სანდოობა, რომელთათვის შემუშავებული იყო შემდეგი გამოთქმები: *პირი უტყუელი*, *სარწმუნონი კაცი*, რომლებიც „უცხო იყვნეს ყოვლითურთ ტყუილისაგან“. ამდენად, ჭეშმარიტების აღწერის პრინციპი და მიუკერძოებლობა თხზულებისათვის უმთავრეს მახასიათებელს წარმოადგენდა, ავტორის პიროვნულ თვისებებს განსაზღვრავდა და მსმენელ-მკითხველის ნდობის მოპოვებას ემსახურებოდა.

როგორც ივ. ჯავახიშვილის კვლევამ აჩვენა, ძველი ქართული თხზულებების შეთხზვისას ავტორები საგულდაგულოდ არჩევდნენ სათქმელს, რათა „მოსაქსენებლად არა უჯერო“ და შეუფერებელი,

„არა საკადრებლად... უშუერი“ და, ამასთანავე, „ღირს ჳსენებისა და შუენიერებად აღწერისა“ ყოფილიყო წარმოდგენილი. აქ საყურადღებოა ისიც, რომ შერჩეული მასალა „შუენიერებით“ აღწერას ითვალისწინებდა, რაც ესთეტიკის სფეროს (მიუხედავად იმისა, რომ ესთეტიკა თავისთავადი მნიშვნელობით ამ დროს არ არსებობდა), ამაღლებულის ესთეტიკას მიემართებოდა. როგორც კვლევა ცხადყოფს, ზღაპრული, გამონაგონი ამბებიც არ იყო მისაღები. ამდენად, ავტორთა მიერ ნაწარმოების თემატიკისათვის მასალა წინასწარ უნდა ყოფილიყო შერჩეულ-განსაზღვრული, სანდო წყაროებით გამყარებული და ნათქვამ-მონათხრობი სათანადოდ არგუმენტირებული.

ივ. ჯავახიშვილი შესავალ წერილში ყურადღებას ამახვილებს კიდევ ერთ საკითხზე, კერძოდ, „სამწერლობო ტექნიკაზე“ და ვარაუდობს, რომ ამისათვის თეორიული მოძღვრებაც უნდა ყოფილიყო შემუშავებული, რასაც მოწმობს წყაროებში დაცული საისტორიო-სამწერლობო ტერმინოლოგია. აღნიშნულია, რომ ძველი ქართული „მეტად თუ ნაკლებად თვალსაჩინო“ თხზულებები წინასწარ შემუშავებული გეგმის მიხედვით იქმნებოდა, რასაც მოწმობს იოანე საბანისძის „აბოს წამება“ (კომპოზიცია, გეგმა, თავებად დაყოფა, დასათაურება). ამ თხზულების კვალობაზე ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, რომ იკვეთება თხრობის წესის („წესი თხრობისა“ – ბასილი ზარზმელი) ჩანასახი. შემდგომ ეტაპზე, როგორც მეცნიერი შენიშნავს, თხზულებებში გეგმა წინასწარ აღარ იყო მოცემული, თუმცა, მისი არსებობა „ცხადად საგრძნობი და სახილავი იყო“. ამას მოწმობს გარკვეული ამბის რიგის, წყობის შესახებ ტექსტებში ავტორისეული ჩანართები – „ზემორე“ ან „ქვემორე რიგსა მისსა დაგვიწერია“ (ჯავახიშვილი 1977: 33). როგორც ირკვევა, გეგმა განსაზღვრავდა თხრობის შინაარსსა და საზღვარს, რომელთათვის შემუშავებული იყო გარკვეული ტერმინოლოგია: „საზღვარი სიტყვისად“ და „სიტყვათა სარბიელი“, ხოლო თხრობის მიმართულებას, რომელსაც ასევე *თხრობის წესი* განსაზღვრავდა, „გზა სიტყვსა“ აღნიშნავდა. თხრობის სტილი მკაცრად თანმიმდევრული უნდა ყოფილიყო, თამარ მეფის ისტორიკოსის თქმით – „უმარჯულო და უმარცხულო მავალი გზებისა“ (ჯავახიშვილი 1977: 33). *თხრობის წესის* დაცვა სავალდებულო ნორმად ითვლებოდა და მისგან გადახვევა – „გზისა გარდაქეულობა“, სააუგოდ ითვლებოდა. თუმცა გარკვეული შემთხვევებისათვის, როდესაც ავტორს სურდა რაიმე ვითარების განსაკუთრებულად გამოკვეთა, მცირედი გადახვევა – „გზისა მცირედ გარდაბიჯება“ – დაიშვებოდა. შეწყვეტილ თხრობას „ზემო-

დატეხებული ამბავი ეწოდებოდა“, ხოლო დარჩენილ, მოსათხრობ ნაწილს – „ნეშტი თხრობისა“. თხრობის გასაახლებლად შემუშავებული იყო სპეციალური ფრაზები და გამოთქმები, კერძოდ, „ხოლო აწ კუალად აღვედინ სიტყუა ჩუენი პირველდაწყებულთა სიტყუათა“, „კუალად ქცევად საზღვართავე თჳსთა სიტყუათა“, „მე სარბიელსავე სიტყუათა ჩემთასა ვიდოდი“, „ზემოდატეხებული ამბავი აღმართმა-ბიჯებელთა კვალად ვიწყით“, „ამიერ კუალად ვიპყრათ ნეშტი იგი თხრობისა და პირველსავე სიტყუასა აღვიდეთ“, „ხოლო ჩუენ, გზისა მცირედ გარდამაბიჯებელნი, კვალად მოგზაურ ვიქმენით“ და ა.შ.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ივ. ჯავახიშვილის მიერ ლექსიკური ერთეულის – „სიტყუა“ – სემანტიკური მნიშვნელობის შესწავლა-დადგენა, რაც, თუ არ ვცდებით, პირველი ასეთი ცდაა სამეცნიერო ლიტერატურაში. კვლევის შედეგად ირკვევა, რომ მას ძველ ქართულში უფრო ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა – *სიტყუა* ეწოდებოდა ლაპარაკს, თხრობას, გამოთქმულ აზრს, საუბარს. ხოლო იმას, რასაც ჩვენ ახლა სიტყვას ვუწოდებთ, მაშინ *ლექსი* ეწოდებოდა, „ლექსი სიტყვსად“... ამისდაგვარად „საზღვარი სიტყვსად“ – მოთხრობის საზღვარს, „სიტყუათა სარბიელი“- მოთხრობის ასპარეზს, „გზა სიტყუისა“ მოთხრობის გზას ან მიმართულებასა ნიშნავდა“ (ჯავახიშვილი 1977: 33). XI ს-იდან „სიტყუა“ მის დღევანდელ გაგებასაც ითავსებს.

ძველ ქართულ თხზულებათა კომპოზიციას, მასში შემავალ სეგმენტებს თავისი ტერმინოლოგია ჰქონდა, კერძოდ, *ზედწარწერილი* (სათაური), *შესავალი თხრობისა*, *დასაბამი/დასაბამი თხრობისა*, *თხრობად* და *დასასრული/დასასრული თხრობისა*. თხრობის შინაარსის შემადგენელი ნაწილებია – *თხრობანი*, *მოთხრობა*, *სიტყვები* ან *სხვადასხვა* „ამბავი“. მოთხრობის აღწერილ ნაწილს ეწოდებოდა *პირველდაწყებული სიტყუა/პირველი სიტყუა*, მოსათხრობ ნაწილს კი – *წინამდებარე სიტყუა* ან *ქუემორე სიტყუა*; ამ უკანასკნელის საპირისპიროდ – *ზემორე სიტყვა* ან *ზემოქსენებული*.

ივ. ჯავახიშვილმა გაარკვია, რომ შემოქმედებითი პროცესის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა ტერმინი *აღწერად/აღწერა*, *აღმწერელობა*, *მოთხრობა* („მოთხრობად“, „მოსათხრობელად“), *მიოთხრობა* (როცა სხვა მსჯელობს ნაწარმოებზე), *წარმოთქმა*, *წარმოჩენა*, *უწყება* და *კსენება*. საინტერესო ისაა, რომ თითოეულ მათგანს ზოგად მნიშვნელობასთან ერთად სპეციფიკური, მისთვის სახასიათო ელფერი აქვს და, როგორც მეცნიერი შენიშნავს, განსაკუთრებულ აზრს გამოხატავს;

კერძოდ, *წარმოთქმა* ამბის გადმოცემას ნიშნავს, *წარმოჩენა* – რთული ამბის ბრძნულად თქმას, ხოლო *უწყება*, რომელიც შედარებით იშვიათად იხმარება, მკითხველისათვის ცნობებას, გაგებინებას, შეტყობინებას გამოხატავს; *კსენება* ამა თუ იმ ისტორიული ცნობის აღნიშვნას, აღნუსხვას ეწოდება. რაც შეეხება ავტორს, იგი მოიხსენება როგორც – *აღმწერელი*, *აღმწერელი ჰამბავისა*, *გამომთქმელი*, *მომთხრობელი*, XIV საუკუნეში ასევე გვხვდება *ჟამთააღმწერელი*, *მრავალმომთხრობელი*, *ყოველთააღმწერელი*, *სიტყვს მოქმედი*, *მემატიანე* (ისტორიკოსთა და ჟამთააღმწერელთა საზოგადო სახელი, XVIII ს.).

ივანე ჯავახიშვილმა საისტორიო ნაწარმოებში ამბავთა ასახვის ფორმის მახასიათებლების შესახებ გამოთქვა მოსაზრება, თუ როგორ უნდა ყოფილიყო ერთი რომელიმე მოღვაწის ან მოქალაქეთა ერთი ჯგუფის, ან მთელი ქვეყნისა და სამეფოს „სიტყვს-მიერი გამოხატვად ვრცელისა ... ცხორებისა“ (ბასილი ზარზმელი), რის გამოც ისტორიის დაწერა სხვადასხვაგვარად შეიძლებოდა: 1. ვრცლად, გიორგი ხუცესმონაზონის სიტყვით, „ყოველივე სახე ცხორებისა“ სრულად აღწერილიყო, ან 2. მოკლედ, როდესაც ცხორების უმთავრესი მოვლენა უნდა ყოფილიყო წარმოჩენილი. მეცნიერმა აღნიშნა, რომ ეს საკითხი ზედმიწევნითი სიზუსტითა და გამოწვლილვით შესწავლილი და განხილული აქვს ეფრემ მცირეს, რომელმაც საგანგებო ცნება-ტერმინებითაც მოიხსენია ისინი. ეფრემ მცირის მიერ შემოღებულ ცნება-ტერმინებზე ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ივანე ჯავახიშვილის ნარკვევში განხილულია საისტორიო ნაწარმოების უმთავრესი მიზანდასახულობა, კერძოდ, *ცხორების* ამბავი და მოღვაწის *საქმენი* სინამდვილით უნდა აღწერილიყო, რის გამოც ყოველ ისტორიკოსს საზრუნავი *საქმენი*, *ნივთნი საქმეთანი*, ანუ *ნივთად თხრობათა საქმენი* უნდა ჰქონოდა „კმად მისათხრობლად“ (ჯავახიშვილი 1977: 38). ეს მეთოდი ზემოხსენებულ ჭეშმარიტებისმეტყველებას თანხვდება. ამავე დროს, ყოველი მონათხრობი თანმიმდევრულობით გამორჩეული უნდა ყოფილიყო, როგორც ჰაგიოგრაფები მიუთითებენ (ბასილი ზარზმელი, „კონსტანტი კახის წამების“ ავტორი), „შემდგომითი შემდგომად“, აღწერილი ამბავი კომპოზიციური თანმიმდევრულობით ისე უნდა ყოფილიყო დალაგებული, რომ ავტორს „მრავალკეცი თანააღრეულობა ჰამბავსა“ (არსენი კათალიკოსი) არ შეჰპარვოდა, ამბები „შეუწყობლად და განზნეულად“ არ ასახულიყო. მეცნიერმა გიორგი ხუცესმონაზონის ნააზრევის საფუძველზე განსაზღვრა, რომ მწერალს მთელი საჭირო მასალა, ცნობები

უნდა მოეძიებინა, შეეკრიბა, თანმიმდევრულად დაელაგებინა და მათი გათვალისწინების საფუძველზე „ვითარცა ჯაჭვ ოქროთა ერთობით შეთხზულ“ ერთმანეთზე გადაება და ასე „ერთობით“ შეეერთებინა „თხრობად“ (ჯავახიშვილი 1977: 38), რაც თხზულების კომპოზიციურ მთლიანობას გულისხმობდა და ძირითადი კომპოზიციური ხაზიდან გადაცდომას გამორიცხავდა. თხზულების ავტორს უნდა გაეთვალისწინებინა საისტორიო ნაწარმოების ფორმისა და შინაარსის ერთმანეთთან კავშირი, მათი ურთიერთმიმართება, რასაც, ივანე ჯავახიშვილის სიტყვით, ქართველი ისტორიკოსები ჯეროვან ყურადღებას აქცევდნენ.

ივანე ჯავახიშვილმა საგანგებოდ ისაუბრა საისტორიო თხზულების, საზოგადოდ ქართული მწერლობის ძეგლების, სამეტყველო ენის სიმდიდრესა და მრავალფეროვნებაზე, აღნიშნა, რომ ისტორიკოსის ენა „ჭელოვნებითა რიტორობისათა“ და „ჯეროვანად რიტორობისა“ გამორჩეული იყო, რაც ერწყმოდა აღსაწერი, ასასახავი ამბის მნიშვნელობას, ე.ი. ამბავი და სამეტყველო ენა ერთმანეთის შესაფერისი უნდა ყოფილიყო. ისტორიკოსს არ შეჰფეროდა „ტყუილ-უბრალოდ სიტყვების რახა-რუხი და გაზვიადებული, ტლანქი მოქარგულობა“ (ჯავახიშვილი 1977: 39). ფუჭი მრავალსიტყვაობა და ნაკლებმნიშვნელოვანი ამბის ვრცლად აღწერა თხზულების ნაკლად მიიჩნეოდა, რის ნიმუშად მეცნიერს ჰაგიოგრაფიაში დამკვიდრებული მეთოდის აღმნიშვნელი ფორმულა აქვს მოხმობილი. ესაა „მრავლისაგან მცირედის აღწერა“, რაც სხვადასხვა ვარიაციით გვხვდება ცალკეულ ჰაგიოგრაფიულ თუ საისტორიო თხზულებაში. ამ მეთოდს მიმართავდნენ იმის გამო, რომ ძირითადი აზრი არ ჩაკარგულიყო მეორეხარისხოვან ამბებში და თხრობაც მოსაწყენი არ გამხდარიყო. მან დაიმოწმა ვახუშტი ბატონიშვილის აზრი და მეთოდი იმის შესახებ, რომ „მოქმედების აღწერილობა „გავრცელებული“-ა და მოთხრობა შევამოკლე, რომ ისტორია „მკითხველთა საწყინოდ და ადრე საცნობელად იყოსო“ (ჯავახიშვილი 1977: 39). ზოგჯერ ვრცელი თხზულებების ავტორებიც მიუთითებენ სიტყვის გაგრძელებას და აღნიშნული აქვთ, რომ, მართალია, საამისო ჟამი არ იყო, მაგრამ აუცილებელს და საჭიროს ვერ გამოტოვებდნენ. ქართველი ისტორიკოსები არ მიმართავდნენ თავიანთი თხზულების ხელოვნურად გაგრძეობის ხერხს, რასაც „წიგნისა განგრძობა“, ზოგჯერ „ფრიადი განგრძობა“ ეწოდებოდა და ცდილობდნენ, რომ მათი ნაშრომი ადვილი წასაკითხი ყოფილიყო და არა მოსაწყენი, „ნამეტნავ სასმენელსა მსმენელთასა“ არ გამხდარიყო.

ივანე ჯავახიშვილი შეეხო თხზულებათა წერის გარეგანი ტექნიკის საკითხებს და აღნიშნა, რომ ხსენებულ საკითხთან დაკავშირებით შემუშავებული იყო სპეციალური ცნება-ტერმინები. საამისოდ დამოწმებული აქვს *წიგნი*, რომელსაც რედაქტორები და გადამწერები ხშირად იყენებდნენ და ნიმუშად მოაქვს შატბერდის კრებულის შემდგენელ-რედაქტორისა და გადამწერის ანდერძ-მინაწერები, ასევე, გიორგი მერჩულის თხზულება და მასში ჩართული წმ. გრიგოლ ხანძთელის ეპისტოლეც კი, რომელიც *წიგნად* იწოდებოდა; გიორგი მერჩულე იაკობ მიძნაძორელის ამბის აღუწერლობას იმით ხსნის, რომ ეწინოდა „წიგნის განგრძობისა“, ე.ი. თხზულება არ გაზრდილიყო და თხრობა არ გაჭიანურებულიყო სხვა პერსონაჟთა ამბების ჩართვით. წიგნებს, ცხადია, ხელნაწერ წიგნებს, თავიანთი ტექნიკური აღჭურვილობა ჰქონდათ, ასეთები იყო *ანდერძი* და *ზანდუკი*. აქვე აღვნიშნავთ, რომ მეცნიერმა მონოგრაფიაში „ქართული სიგელთმცოდნეობა, ანუ დიპლომატიკა“ ხელნაწერი წიგნის ტექნიკურ ნაწილად მიიჩნია კრულობითი მოწმობებიც, რომლებიც ხშირად ახლდა ხელნაწერსაც და სიგელ-გუჯრებსაც. იგი ყოველთვის ხელნაწერი წიგნის ან სიგელის ბოლოში იყო მოქცეული და მისი მთავარი დანიშნულება იყო ამა თუ იმ მონასტრის კუთვნილი ხელნაწერის დაცულობა, კრულობის მოწმობა ხელნაწერის დაცვის, მონასტრიდან მისი გატანის საწინააღმდეგო ერთგვარი გარანტი იყო.

ანდერძი მდიდარ მასალას მოიცავს ხელნაწერის შესახებ, რადგან მასში უმეტესად აღნიშნულია ხელნაწერის თარიღი, გადამწერის, დამკვეთის, ხარჯის გამღების, დამხმარე პერსონალის ვინაობა, გადამწერის ადგილი, ე.ი. ყოველივე ის, რაც საზოგადოდ თხზულების კოდიკოლოგიურ შესწავლას უკავშირდება. ივანე ჯავახიშვილმა დაიმოწმა გიორგი მთაწმინდელის სიტყვები, რომლებიც მიუთითებენ წმ. იოვანე მთაწმინდელის განსაკუთრებული ღვაწლის შესახებ შვილის წინაშე, რადგან მას უნდა გადაეკითხა წმ. ეფთვიმეს „მიერ თარგმნილთა წიგნთა შინა აღწერილნი ანდერძნი“ (ჯავახიშვილი 1977: 40). ასევე, დამოწმებულია გიორგი ხუცესმონაზონის თხზულების ცნობა იმის შესახებ, რომ წმ. გიორგი მთაწმინდელის ყოველ ნაშრომს, თარგმანებს, ჰქონდა თავისი „ანდერძი“ (ჯავახიშვილი 1977: 40).

რაც შეეხება *ზანდუკს*, ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით, ძველ ქართულ წიგნებს ბოლოში ახლავს *ზანდუკი*, რომელიც მკითხველს აუწყებს წიგნში მოთავსებული მასალის დასათაურებებს. მკითხველს შეეძლო წინასწარ გაეგო „ძალი თითოეულისა წიგნისაჲ,

თუ რად სწერია“ მასში, რომელშიც „პოოს აღრიცხულად და განმარტებულად“ თითოეული თხზულების შინაარსი. მეცნიერი იქვე აღნიშნავს, რომ ესაა თანამედროვე სარჩევი (ჯავახიშვილი 1977: 40).

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ივანე ჯავახიშვილის მიერ ეფრემ მცირის შემოღებულ/გამოყენებულ ტერმინოლოგიაზე მსჯელობას შევეხებოდით, დეტალურად განვიხილავდით, რისთვისაც საჭიროდ მივიჩნიეთ ეფრემ მცირის ტერმინოლოგიურ შეხედულებათა შესახებ ივანე ჯავახიშვილის განსჯათა მოხმობა, რადგან აუცილებელია ძირითადად მთარგმნელობითი საქმიანობის ამსახველი ეფრემის მიერ განხილული ცნებებისა და ტერმინების მნიშვნელობის განსაზღვრა; ისინი წარმოაჩენენ ეფრემის, როგორც ფილოსოფოს-თეოლოგისა და მთარგმნელის, სააზროვნო სისტემის სიღრმისეულ ანალიზს; ეფრემისეულ ცნებათა და ტერმინთა საჭიროება, რაობა, სიზუსტე და ივანე ჯავახიშვილისეული მსჯელობა მათ შესახებ ბოლოდროინდელი კვლევების შედეგად კიდევ უფრო მეტად დასაბუთდა და სიღრმისეულად დამუშავდა.

ეფრემ მცირის მრავალმხრივი მოღვაწეობიდან ჩვენი განხილვის საგანია ივანე ჯავახიშვილის მიერ ცნებათა და ტერმინთა შექმნასთან დაკავშირებული მსჯელობები. მათ უმეტესად თარგმანთა ანდერძ-მინაწერებში ვხვდებით. საამისოდ ეფრემს ხელთ ჰქონია სახელმძღვანელოები: *სხვადასხვა თარგმანებანი* და *ლექსიკონი*. ივანე ჯავახიშვილმა ყურადღება გაამახვილა იმ გარემოებაზე, რომ ეფრემმა მკითხველს აუხსნა ლექსიკონის მნიშვნელობა. დავიმოწმებთ იერუსალიმური ხელნაწერიდან: „ლექსიკონნი... არიან ღრმათა, წიგნურთა სიტყუათა ანბანთა ზედ განწყობილნი სიტყუანი“ (Jer.25). მთარგმნელის სიტყვით, ამგვარად დალაგებული სიტყვები „ერთად შემოკვრიბნი: მაშინდა ძლით მოუპოვ ქართული შემსგავსებული სიტყუაჲ“ (Jer.25) (დამოწმებულია წიგნიდან: ჯავახიშვილი 1977: 161). ყოველივე ეს იმას მიუთითებს, რომ ეფრემ მცირე თავის მთარგმნელობით საქმიანობას ორი მიმართულებით წარმართავდა: მთარგმნელობითი და განმარტებითი, რისთვისაც საჭირო იყო ლექსიკონთა დამოწმება/გამოყენება.

ეფრემ მცირის მთარგმნელობითი საქმიანობა ივანე ჯავახიშვილმა შეაფასა, როგორც „მეცნიერი მთარგმნელისა, სწავლული ფილოლოგოსისა“ (ჯავახიშვილი 1977: 159), და საგანგებოდ განიხილა მთარგმნელობით საქმიანობასთან დაკავშირებული ტერმინები: *ზედაწარწერილი*, *დედაჲ*, ეფრემის მიერ განსხვავებული მნიშვნელობე-

ბით გამოყოფილი *თარგმანებად*, *წესი თარგმნისად*, *განვრცელებითა* თარგმანება, „სიტყუად მარტივად და შეუზავებელად“ თარგმნილი (ეფრემი აღნიშნავდა, რომ ამას მისი მოძღვარი ურჩევდა), *მართებითი თარგმანი*, რომელსაც არსებითი არაფერი აკლდა დედნიდან და სალიტერატურო ენაც დაუმახინჯებელი რჩებოდა (ჯავახიშვილი 1977: 160), რასაც სხვაგან *გამოკრებული* უწოდა, რადგან ეფრემმა ძალიან კარგად იცოდა, რომ ერთი და იმავე თხზულების ორგვარი თარგმანი არსებობდა: სრული და შემოკლებული, ანუ *გამოკრებული*. ეს ასე იყო ბიზანტიურ მწერლობაშიც (იყო მოკლე და ვრცელი ტექსტები) და ქართულმა მწერლობამ ეს ტრადიცია შეითვისა. ივანე ჯავახიშვილმა დაიმოწმა იოანე დამასკელის „გარდამოცემის“ თარგმანის ანდერძი, რომელშიც ეფრემმა შეაფასა წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელის თარგმანთა რაობა და ხასიათი. იგი წერდა: „ეფთვიმის ნათარგმნი „წიგნნი გამოკრებულნი, ვითარ იგი არს „მარგალიტი“ და „ყუავილ კრებული“ და სხუანი მსგავსნი მათნი ბერძულად აგრეთვე გამოკრებულნი არიან“ (ივ. ჯავახიშვილი ანდერძს იმოწმებს თედო ჟორდანias მიერ გამოცემული „ქრონიკების“ პირველი ტომიდან, გვ. 218 – ჯავახიშვილი, 1977: 162). ივანე ჯავახიშვილმა განმარტა, თუ რას გულისხმობდა *გამოკრებული* თხზულებები ან თარგმანები და აღნიშნა, რომ გარკვეული მიზნით ვრცელი ნაწარმოებებიდან ამოკრებილი სხვადასხვა ადგილი ან „შემოკლებული“, ე.ი. „ადგილ-ადგილ თარგმანებული“ შეგროვებული და „ერთ წიგნად შეკრებულნი“, ან ცნობები „მრავალთა დედათაგან ერთად შეკრებულ არს“ (ჯავახიშვილი, 1977: 163). ეს ტერმინი – „გამოკრებული“ – თავის სამეცნიერო შრომებში გააცოცხლა ექვთიმე კოჭლამაზაშვილმა (სამოციქულოს განმარტება 2010). ეფრემს ისიც აღნიშნული ჰქონდა, რომ ხშირად ერთი ჯგუფის დედნებს შორისაც იყო სხვაობა, რომელსაც ტერმინი „სხუებრიობა“ მიუსადაგა. ივანე ჯავახიშვილმა შეაფასა ეფრემისეული მსჯელობა მთარგმნელობითი საქმიანობის შესახებ, რომ მისი მსჯელობა „ღრმად ჩამხედველ აზროვნობას, საკვირველს საღს სამეცნიერო დაკვირვებასა და ამ დროისათვის განმაცვიფრებელ საფუძვლიან ფილოლოგიურს სწავლულებას ამტკიცებს“ (ჯავახიშვილი 1977: 163). მეცნიერის განხილვის საგანი იყო ტერმინები „თარგმანი“ და „თარგმანებად“, რის საფუძველსაც ეფრემ მცირის საქმიანობა იძლეოდა და აღნიშნა, რომ ეფრემი, თარგმნასთან ერთად, ჩინებული, დახელოვნებული მთარგმანებელი ყოფილაო. მისი დასკვნით, *მთარგმნელი* გადამთარგმნელს ნიშნავდა, *მთარგმნელობა* მთარგმნელობით მოღვაწეობას, ხოლო *მთარგმანე-*

ბელი განმმარტებელს, „მთარგმანებლობა“ კი „განმმარტებლობითს მოღვაწეობას“ (ჯავახიშვილი 1977: 165). ივანე ჯავახიშვილმა ისიც შენიშნა, რომ ამ ორი ტერმინის მნიშვნელობა ზოგჯერ არეულია, „რყევა ეტყობა“ და საამისოდ დაიმოწმა ის ფაქტი, რომ ძველად *თარგმანი* მთარგმნელის მნიშვნელობითაც გამოიყენებოდა, რის ნიმუშად წმ. გიორგი მთაწმინდელის სიტყვები მოიხმო წმ. ეფთვიმეს მთარგმნელობითი მოღვაწეობის შესაფასებლად, რომ „ეგვევითარი თარგმანი“ არ ყოფილა პირველმთარგმნელთა გარდა და არც გამოჩნდება. ამასვე ამბობდა გიორგი ხუცესმონაზონი წმ. გიორგი მთაწმინდელის შესახებ. ივანე ჯავახიშვილმა ამ ტერმინების აღრევა შენიშნა ეფრემ მცირის ანდერძებში, რის გამოც თვითონ განმარტა ტერმინ *თარგმანების* არსი: „თხზულებათა თარგმანება იმაში მდგომარეობდა, რომ მთარგმანებელს თავის ნაწარმოებში რომელისაჲმ ღრმა-აზროვანი ქმნილების დედა აზრი „განმარტებული“ ჰქონოდა, რომ მკითხველისათვის „ძალი სიტყვსა“, შინაარსი წინადადებისა, ან თვით „ძალი...“ წიგნთაჲ, მთელი ნაწარმოების დედა-აზრი ნათელი ყოფილიყო. მთარგმანებელნი „განმარტებდენ ძალსა და სიღრმესა“ არჩეულ ქმნილებისას, „წერილთ სიღრმესა“ უხსნიდენ ხოლმე. „თარგმანებაჲ სიტყუათა ღმრთისათაჲ და განმარტებაჲ მათი“ ერთი და იგივე არის. მათ შორის ის განსხვავებაჲ, რომ პირველი უცხო სიტყვაჲ და განსაკუთრებით საღმრთო წერილის შესახებ იხმარება, მეორე კი ქართულია და უფრო ფართო, ზოგადი მნიშვნელობა აქვს“ (ჯავახიშვილი 1977: 166-167).

ეფრემ მცირის შეხედულებათა საფუძველზე ივანე ჯავახიშვილმა განმარტა, რომ არსებობდა ორგვარი თარგმანება: „რომელიმე განმარტებით“ ათარგმანებად არჩეულ ქმნილებას, „რომელნიმე სახის-მეტყუელებით“ (ჯავახიშვილი 1977: 167). ეფრემ მცირისადმი მიძღვნილ სტატიაში ივანე ჯავახიშვილმა შენიშნა, რომ თავისი დებულების განსამტკიცებლად ეფრემს მოაქვს ცის გააზრების მაგალითი, საიდანაც ნათლად ჩანს „სახისმეტყუელებითი თარგმანებაჲს“ არსი, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ „სახის მეტყუელებაჲ“ ეფრემ მცირეს ხატოვანებად და ალეგორიად აქვს ნაგულისხმევი“ (ჯავახიშვილი 1977: 167). აქვე შევნიშნავთ, რომ ტერმინი „სახისმეტყუელება“ მეოცე საუკუნის 70-იანი წლებიდან ეფრემ მცირისეული გააზრებით სამეცნიერო ლიტერატურაში ააღორძინა და დაამკვიდრა რევაზ სირამემ. ეფრემ მცირის ზემოხსენებული განმარტების გათვალისწინებით, „განმარტებითი თარგმანებაჲ“ ნაწარმოების რეალური ახსნა-განმარ-

ტება უნდა იყოს. მეცნიერის სიტყვით, „თვით ეფრემს რეალური განმარტება ალეგორიულზე საუკეთესოდ მიაჩნია და ამბობს კიდევ: „ცხად არს, ვითარმედ უზეშთაეს არს განმარტებით თარგმანებად სახის-მეტყუელებით თარგმანებისასა: რამეთუ ყოველსავე მუკლსა (ფსალმუნისა, ან სხვა რომელისაჲმე სათარგამანებელად აღებულ ქმნილებისა) სახის-მეტყუელებად შესაძლებელ არს არა ერთ-სახედ ოდენ, არამედ მრავალ-სახედცა“. მაგრამ ეფრემ მცირემ იცის, რომ ზოგჯერ ისეთი შემთხვევა არის ხოლმე, როდესაც მხოლოდ „სახის-მეტყუელებითი ანუ ალეგორიული თარგმანებაა გამოსადეგი და არა განმარტებითი“ (ჯავახიშვილი 1977: 167). მართალია, ეფრემ მცირე უპირატესობას განმარტებით თარგმანებას ანიჭებს, მაგრამ თავის თარგმნილ „ფსალმუნთა თარგმანებაში“ ხშირად იყენებს სწორედ „სახისმეტყუელებითს თარგმანების“ მეთოდს.

ივანე ჯავახიშვილმა ყურადღება შეაჩერა ორიგინალური თხზულების შექმნის, თარგმნის, განმარტების მეცნიერულ მეთოდზე, სახელდობრ, თუ რა მიმართებაა ერთი და იმავე საქმის ან მოვლენის შესახებ სხვადასხვა ავტორთა ცნობებს შორის: „მსგავსება“ თუ „არამსგავსება“. მას დამოწმებული აქვს ეფრემ მცირის დაკვირვება სახარება-ოთხთავის „მსგავსება“-„არამსგავსების“ თაობაზე და განმარტავს, თუ რას ნიშნავს თითოეული მათგანი. ასევე, მნიშვნელოვნად არის მიჩნეული წინასწარი მუშაობის შემდეგ წყაროების „შეწყნარებულების“, „ღირსება“-ნაკლის, „უეჭუელობად“-„საეჭუელობადს“ გამორკვევა, რის შემდეგაც შეუდგებოდა მთარგმნელი თავის საქმიანობას. აქაც გამოყენებულია ტერმინები, რომლებიც წყაროების, წინასწარ მოსაძიებელი ცნობების შესწავლას გულისხმობს, კერძოდ, „ზედამიწევნით ცნას“, „გამოწულილვით გამოიძიოს“ და შემდეგ შეუდგეს „გამოწულილვით აღწერასა“ ან მოკლედ აღწუსხოს თავისი დასკვნა და დაკვირვება; თარგმანებაც შეიძლებოდა დაწერილიყო მოკლედ და ვრცლად, როგორც ეფრემი მიუთითებს: „შემოკლებულად და ლიტონად“, რომელიც მოუმზადებელი მკითხველისათვის იყო განკუთვნილი, და არა „უვრცელესად და უღრმესად“, რომელიც განკუთვნილი იყო განვითარებული და ცოდნისმოყვარე მკითხველისათვის, „გამომეძიებელთათჳს და გულისჴმის-მყოფელთათჳს“. ივანე ჯავახიშვილმა ყურადღება გაამახვილა ეფრემ მცირის მიერ გამოყენებულ სამეცნიერო მეთოდებზე როგორც დედნის, ისე ძველი სიტყვების აღდგენისა და მათი თავდაპირველი მნიშვნელობის გამოსარკვევად, კერძოდ, იმაზე, რაც მთარგმანებელისათვის იყო საჭირო. მეცნიერმა იწი-

ნასწამეტყველა, რომ რაკი ეფრემს „ეგოდენი თეორიული მომზადება ჰქონია ამ დარგშიც“, ეფრემ მცირის მთარგმანებლობითი მოღვაწეობისა და „ნაშრომის“ მომავალი შესწავლა დაამტკიცებს, რომ მას ამ სფეროშიაც ქართული მწერლობის წინაშე თვალსაჩინო ღვაწლი მიუძღვის. ახსნა, ანუ თარგმანება საჭიროდ მიაჩნდა ჩვენს მეცნიერს იმიტომ, რომ „ყოველსა თარგმანსა უკმს შემატებაჲ სიტყვსად რეცა განმაცხადებელად ძალისა“ (ქვები, 1, 217), დედა აზრის ცხადსაყოფელად და მნიშვნელობის შეთვისების გასაადვილებლად (ჯავახიშვილი 1977: 168). მეცნიერის ეს სავარაუდო დებულებები სრულად დაადასტურა შემდგომმა კვლევებმა.

ივანე ჯავახიშვილმა განიხილა ეფრემ მცირის შეხედულებანი და მოსაზრებები საისტორიო ნაწარმოებების შესახებ, რომელთაც „გარდამოცემის“ თარგმანის შესავალში ეფრემი ოთხ ჯგუფად ჰყოფდა: „ცხოვრებაჲ, ანუ წამებაჲ, ანუ რაღცა რაჲ ჰამბავი, გინა მოთხრობაჲ“. ივანე ჯავახიშვილის სიტყვით, აქ მხოლოდ „მატიანწ“ და „ხრონოგრაფი“ არაა ჩამოთვლილი, მაგრამ „მატიანენი“ ან „წმინდანთა მათიანენი“ მას ნახსენები აქვს ერთ-ერთ თხზულებაში, ასევე, „ხრონოღრაფის“ შესახებაც ცნობები რომ ჰქონდა, მისივე ისტორიულ-სამეცნიერო ნაშრომში ჩანს, სადაც იგი თვითონ სარგებლობს „ხრონოღრაფით“. საეკლესიო ამბების ამსახველ თხზულებას კი „საეკლესიო მოთხრობას“ უწოდებს (ჯავახიშვილი 1977: 169). აქვე აღნიშნა ეფრემ მცირის თხრობის სტილის შესახებ, მისი შეხედულებები კიმენისა და მეტაფრასის შესახებ, რომ ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი დარგის ნაწარმოებები შეიძლებოდა ავტორს დაეწერა ან „სოფლურითა და უშუერითა სიტყვთა“, ე.ი. „ლიტონითა სიტყვთა აღწერილი“ ყოფილიყო, ან შესაფერისი სამწერლობო ენით, ხელოვნურად. მისი დასკვნით, ისტორიკოსისათვის საკმარისი არ იყო ამბის, ან რაიმე ცნობის ზუსტად გადმოცემა, მას ღირსეულადაც უნდა აღეწერა და შესაფერისი ხელოვნება გამოეჩინა (ჯავახიშვილი 1977: 169). „სოფლურითა და უშუერითა სიტყვთა“, ე.ი. „ლიტონითა სიტყვთა აღწერილი“, მხოლოდ მაშინ იწერებოდა, როდესაც ავტორი უსწავლელი იყო, როგორც ადრეული ჰაგიოგრაფიული თხზულებები, წამებანი და ცხოვრებანი, იწერებოდა. ამგვარ „პირველ ლიტონად აღწერილსა წიგნსა მოწამეთასა“, ეფრემ მცირის სიტყვით, „კიმენი... ეწოდების“. ეფრემმა განმარტა მისი მნიშვნელობა, რომ იგი ბერძნული სიტყვაა და „მდებარეს“ ნიშნავდა. ე.ი. „კიმენად“ იწოდებოდა ძველ მარტვილობა-ცხოვრებათა ხელშეუხებლად მდებარე, შეუსწორებელი ტექსტი, „შემოკლებით და ლიტონად

აღწერილი“, თუმცა „პატიოსანთა“ და „ღირსთა კაცთაგან“, მაგრამ „სხუებრ სიტყუათათჳს არა მოღუაწე-ქმნილთა“ მიერ. ასეთი მწერლები თხზულების გარეგან მხარეს, მის ენობრივ ფენომენს, თხრობის სტილს ყურადღებას არ აქცევდნენ და „ენითა მსოფლელთაჲთა“ წერდნენ. ამიტომ განათლებულ და მწერლობაში დახელოვნებულ ისტორიკოსთა შორის „უშუერად“ დაწერილი თხზულებების „გარდაკაზმვის“ აუცილებლობა გაჩნდა, თხრობის სტილს ცვლიდნენ და, ეფრემის სიტყვით, თხრობას „სიტყვთ განაშუენებენ, გარდაკაზმენ“ და ამგვარად გადაკეთებულ ნაწარმოებს „მეტაფრას უწოდენ, რომელ არს გარდაკაზმული“. მეცნიერმა დაასკვნა, რომ ძველ საეკლესიო-საისტორიო თხზულებას „სიტყვთ განაშუენებენ, გარდაკაზმენ“, ქართულად „გარდაკაზმული“, ხოლო ბერძნულად „მეტაფრასი“ ეწოდებოდა, ეს უკანასკნელი ტერმინი ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობასაც შეთვისებული ჰქონდა (ჯავახიშვილი 1977: 170). ივანე ჯავახიშვილმა ახსნა, თუ რა უნდა ყოფილიყო გარდამკაზველთა მიზანი, რომელსაც ორი საფუძველი მოუძებნა: 1. ძველ საისტორიო-საეკლესიო თხზულებათა თხრობის ლიტონობა და სიმარტივე მოესპოთ და მხატვრულ-რიტორული ენაწყლიანობით შეემკოთ; 2. „მწვალელებლთა“ მიერ „დრკუ“ სიტყვათა „თანაშერევით“ დამახიჯებული და „გარყვნილი“ ძველი თხზულებები „მწვალელობის ღვარძლისაგან“ განეწმინდათ. ამას დაეფუძნა ტერმინები: „გადამეტაფრასმქნელი“, რომელიც იყო „განმავრცელებელი და შემამკობელი“, ნაშრომს კი ეწოდა „განვრცელებულნი საკითხავნი“, ანუ „გარდაკაზმულნი“ და „მეტაფრას-ქმნილნი“. მეცნიერმა აღნიშნა და შეაფასა „გადამეტაფრასმქნელის“ მოვალეობაც, იგი შინაარსს არ უნდა შეხებოდა, მას მხოლოდ უნდა გაემშვენებინა, „შეეკაზმა“ ან გადაეკეთებინა „ესევითართა სიტყვთა, რომელი მასვე პირსა იტყოდეს, არა შეჰმატებდეს და არცა დააკლებდეს საქმეთა“. შეფასებისას კი განაცხადა, რომ გადამკეთებლები უმეტესად თავიანთი ენაწყლიანობისა და სწავლულობის გამოჩენაზე ფიქრობდნენ, ვიდრე დედნის ცნობების შეუცვლელად გადმოცემაზე, რაც ადვილად შეიძლება გამოირკვეს კიმენური და მეტაფრასული რედაქციების შედარების საფუძველზე. ივანე ჯავახიშვილს ნიმუშად მოაქვს არსენ ბერის (მონოგრაფიაში – არსენ კათალიკოსი) მუშაობა „წმ. ნინოს ცხოვრების“ მეტაფრასულ რედაქციაზე, რომელშიც არსენი ეფრემ მცირის მეთოდოლოგიური მოძღვრების მიმდევრად და განმახორციელებლად მიიჩნია (ჯავახიშვილი 1977: 172).

ივანე ჯავახიშვილის მიერ განხილულ ცნებათა და ტერმინთა გარდა, ძველ ქართულ მწერლობაში მრავალი ცნება და ტერმინი გვხვდება, რომელთა ნაწილი ფილოლოგიურ-ისტორიული მეცნიერებების განვითარების მომდევნო ეტაპზე შესწავლილია, მაგრამ ამ მიმართულებით კიდევ ბევრია საკვლევ-სადიებელი. არც ჩვენ გვაქვს იმის პრეტენზია, რომ თვით ივანე ჯავახიშვილის მიერ შესწავლილ ცნებათა და ტერმინთა შესახებ სრული სურათი ვაჩვენეთ, ამ მხრივაც ბევრი რამ იქნება კიდევ გამოსაკვლევია.

ჩვენი დაკვირვების საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ივანე ჯავახიშვილმა ქართული მწერლობის ძეგლების კვლევისას გამოავლინა ისტორიულ-ფილოლოგიური ხასიათის ტერმინები, განმარტა ისინი და დაამკვიდრა სამეცნიერო სივრცეში. ცალკეულ ცნებასთან და ტერმინთან დაკავშირებით გამოთქმული ყოველი მისი მოსაზრება გაჯერებულია სათანადო დოკუმენტური მასალით, განმტკიცებულია არგუმენტებით და თითოეული მათგანი სამეცნიერო ლიტერატურაში საყოველთაოდ აღიარებულია.

ლიტერატურა

სამოციქულოს განმარტება 2010 – სამოციქულოს განმარტება გამოკრებული, შემდგენელი *ეფთიმიე კოჭლამაზაშვილი*, თბილისი.

სირამე 1975 – რევაზ სირამე, ძველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების საკითხები, თბილისი.

ლექსიკონი – უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=3&t=43738>.

ქართლის ცხოვრება 1959 – ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.

ყაუხჩიშვილი 1973 – სიმონ ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1977 – ივანე ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თხზ., ტ.VIII, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

Nestan Sulava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi

nestansulava@rambler.ru

Nana Gonjilashvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi

nanagonjilashvili@yahoo.com

Keywords: Iv. Javakhishvili, Sacred and Civic Writing, Terminology, Genre, Narrative Style.

Ivane Javakhishvili on the Classification and Style of Narration of Old Georgian Writing

Summary

Ivane Javakhishvili's research on the style of narration of monuments of ancient Georgian literature which is the introduction to his fundamental work - "Old Georgian Historical Writing" - was of great importance for the study of conceptual issues of Georgian theological and secular literature in general. He was the first to pay attention and formulate his views on the narrative and narrative terminology used in the historical and religious writing traditions, which discussed the issues of classification of the works of ancient Georgian literature in parallel. These are the question of the division of writing into two directions - ecclesiastical and civil, the method of orthodoxy used in theological and historical writings which involves the description of the eye, the creation of a pre-designed plan of works and the question of narrative style. The abundance of terminology was conditioned by the content and genre diversity of the monuments of ancient Georgian literature. Ivane Javakhishvili made his terminological observations on historical works, however, most of them can be considered from a philological-literary point of view.

That is why the report discusses quite a number of different terms, in particular, in terms of genre: narrative, presentation, agency, recollection, description, history, chronograph, pronunciation; Author: eyewitness, narrator, orator, chronicler; According to the style of narration: the rule of

narration, the relic of narration, the border of the word, the path of the word, the race of words, the first word and the above story; Sequence of narration: further afterwards, inconsistently and confusingly, litany word, a story described by rhetorical art and proper rhetoric; Structurally: Manuscript book chest and will. Most of the conclusions drawn on these issues are universally recognized and established in the scientific space, some - are supplemented, deepened and presented with new interpretations. The report discusses the different views on each issue raised on the basis of historical-philological research at the present stage.

Our paper presents the merits of Ivane Javakhishvili in the context of the thinking space of the medieval era on the understanding of the existence, classification, genre, narrative style, author and essence of the names of ancient Georgian literature based on data from modern philological-literary science.